

Marko A. Janković

*Arheološka zbirka
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
markojankovicc@gmail.com*

U potrazi za Adamom Oršićem kroz arheologiju XX veka*

Apstrakt: Životne i arheološke putanje Adama Oršića često su išle različitim smerovima, naizgled stihijski i bez ikakvog jasnog plana. Ipak, konstanta u njegovoj biografiji je rad na arheologiji, bilo da se radi o neolitskom naselju na Bubnju kod Niša, rimskoj utvrdi kod Miheldorfa ili humkama u Brazilu. Bez obzira na njegov društveni položaj ili političke prilike u kojima se našao, Oršić je istrajavao u bavljenju arheologijom. Na tom putu, Oršić je načinio važna otkrića, publikovao vredne radove za veliki broj lokaliteta koji se istražuju i danas, i trudio se da stečeno znanje prenese drugima, bilo kroz obuku lokalnih poverenika, nastavu koju je držao studentima u Brazilu ili na stručnim skupovima. Arheologijom u Nišu bavio se s pozicije kustosa Muzeja u čijem osnivanju je učestvovao, ali i kao referent Banovinskog konzervatorskog odeljenja. Tokom Drugog svetskog rata, nakon kratkog političkog nameštenja u Srbiji, odlazi u Hrvatsku gde se bavi diplomatijom, da bi pred sam kraj rata otišao u Austriju, gde je učestvovao u arheološkim kampanjama Muzeja u Lincu (Landesmuseum Linz). Oršić 1951. godine odlazi u Brazil, gde nastavlja karijeru arheologa do svoje smrti 1968. godine. I pored sveg važnog posla koji je obavio u Jugoslaviji, dugo je ignorisan u lokalnim arheološkim zajednicama.

Ključne reči: istorija discipline, biografija, Adam Oršić, Muzej u Nišu, Drugi svetski rat, arheologija u Brazilu

Malo je ljudi u srpskoj i jugoslovenskoj arheologiji koji su učinili toliko važnog posla, a za kojima je ostalo tako malo pisanog traga. Rekonstrukcija karijere i života Adama Oršića, podrazumevala je dugotrajan rad i pretragu arhiva i

* Tekst je nastao kao rezultat rada na projektu „Arheološka kultura i identitet na zapadnom Balkanu”, broj 177008, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Rad ni izbliza ne bi bio kompletan da nije bilo nesebične pomoći nekoliko kolega, poput Darka Periša iz Zagreba, Aleksandra Bandovića iz Narodnog muzeja u Beogradu, Tomasa Majsele (Thomas Maisel) iz Arhiva Univerziteta u Beču, Johana Delanoja (Johann Delanoy) iz Arhiva Univerziteta u Leobenu, Igora Kmiza (Igor Chmyz) i Lercija Brokijea (Laercio Brochier) sa Univerziteta u Parani. Svima najsrdačnije zahvaljujem.

dokumentacije u više zemalja, a rezultati su osvetlili samo deo zanimljivog puta koji je Oršić prešao od „lošeg” upravnika živinarske stanice u Nišu do jedne od najznačajnijih figura brazilske arheologije. Mada nam je njegov privatni život poznat samo u crtama, njegov arheološki put koji je trajao skoro pune četiri decenije je dobrim delom rekonstruisan. Izvori o njegovom životu i radu su raznovrsni i deo njih treba posmatrati sa rezervom, jer su neki nastajali kroz intervju sa samim Oršićem (npr. Chmyz 1977; *Niške novine* 1933, br.15) Za neke od podataka nije bilo moguće ni dobiti formalnu potvrdu¹, mada ne treba isključiti mogućnost da neki događaji iz njegove rane biografije nisu ni dokumentovani.

Adam Oršić kretao se u nestabilnim političkim prilikama skoro čitavog života. Rodio se u Austrougarskoj, da bi ubrzo nakon završene gimnazije postao Jugosloven. Na početku Drugog svetskog rata postavljen je za okružnog komesara u okupiranom Vranju, da bi nekoliko meseci kasnije učestvovao u diplomatskoj misiji ispred veleposlanstva NDH u Sofiji (HR-HDA 233). Pred kraj rata je napustio Jugoslaviju i otišao u Austriju gde je živeo u internirskom kampu, da bi na kraju kao čovek bez domovine i novca otišao u Brazil (ANRJ, 004871087²). Ipak, sve njegove životne etape, na prvi pogled nepovezane i toliko različite imaju jednu zajedničku osobenost – Adam Oršić se nikad nije prestao baviti arheologijom. Iako je često posmatran kao amater, Oršić je uspeo da organizuje rad Muzeja u Nišu, da postavi standarde u muzejskom poslu, da obučava druge amatere i saradnike. Pored svega toga, imao je vremena da vodi korespondenciju sa kolegama, publikuje svoja istraživanja i nalaze i učestvuje na arheološkim kongresima.

Iako su njegovi arheološki projekti vrlo važni, Oršićev rad je umnogome bio ignorisan, pogotovu nakon Drugog svetskog rata, kada mu se u Srbiji gubi svaki trag. Proći će decenije pre nego što srpski i jugoslovenski arheolozi saznaju da je Oršić nastavio da se bavi arheologijom na drugom kraju sveta (Petrović 2005). Danas, svaki pregled istorijata istraživanja koji se bavi arheologijom Niša i okoline, neizostavno počinje Adamom Oršićem (npr. Drča 2012; Jeremić 2014). Zahvaljujući njemu, danas imamo sačuvane podatke o važnim lokalitetima poput Medijane, Ravne, Bubnja ili Humske čuke. Upravo zbog Oršićevog nasleđa koje živi i danas u arheološkoj zajednici Srbije, smatrao sam važnim da rasvetlim što veći deo njegove karijere i ukažem na rezultate koje je tokom četiri decenije rada postigao.

¹ To se uglavnom odnosi na istraživanja na kojima je Oršić navodno učestvovao u periodu između Prvog svetskog rata i dolaska u Niš, početkom tridesetih godina XX veka.

² Deo arhive Rio de Žaneira, u kome se čuvaju digitalni zapisi emigracionih kartona dostupan je na sledećem linku: <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:KC6R-XM6>, pristupljeno 27. 6. 2016. godine.

Grof Adam Oršić Slavetić

O životu Adama Oršića pre dolaska u Niš znamo veoma malo, a većina podataka svodi se na zvanične dokumente prosvetnih službi u mestima u kojima se školovao, dok se manji deo odnosi na novinske intervjuje i članke u kojima je Oršić otkrivao tek delove svoje biografije. Adam Oršić je rođen u Varaždinu 1895. godine u bogatoj plemićkoj porodici čije se poreklo prati od XII veka do danas (Zapetnek 2010). Njegov privilegovani položaj rođenjem dozvolio mu je kako pristup obrazovanju, tako i mogućnost putovanja po Evropi i svetu gde se Oršić upoznao sa arheologijom i čuvanjem starina (Petrović 2005, 50). Gimnaziju je završio u mestu St. Paul 1918. godine (Gymnasium des Benediktinerstiftes St. Paul in Kärnten)³, da bi tokom ranih dvadesetih godina XX veka studirao na Višoj tehničkoj školi rudarstva u Leobenu (Montanistische Hochschule Leoben). Zvanični podaci govore da je tamo proveo dva semestra 1921–1923. godine, ali ne postoje podaci i o njegovom diplomiranju (Johann Delanoy, AUL, pers.kom.; Thomas Maisel, AUW, pers.kom.) U kasnijim biografijama, među Oršićevim podacima pojavljuje se i informacija da je diplomu rudarskog fakulteta stekao u Sarajevu 1924. godine, o čemu takođe ne postoje pouzdani podaci. Na istom mestu, među univerzitetima na kojima je Oršić studirao pominju se takođe Grac i Zagreb (Chmyz 1977, 5). Uprkos protivrečnim informacijama, u Oršićevim dokumentima se na više mesta pojavljuje titula rudarskog inženjera (npr. HR-HDA 233; ANRJ 004871087).

Upravo u vreme studija, Adam Oršić se upoznaje i zaljubljuje u arheologiju. U novinskim člancima iz tridesetih godina XX veka, pominju se brojna učešća na iskopavanjima u kojima je Oršić učestvovao – Sombatelj u Mađarskoj, halštatski lokalitet u Austriji, Novigrad u Sloveniji (Petrović 2005, 50; Chmyz 1977, 6), pa čak i u Egiptu 1914. godine. Nažalost, nijedno od njegovih učešća u iskopavanjima nije do sada potvrđeno, iako za neke od kampanja postoje pouzdani i detaljni podaci o učesnicima (Junker 1914). Nekoliko godina nakon svojih studija, Oršić se zapošljava u Nišu, kao upravnik živinarske stanice, da bi ubrzo počeo da se bavi i prvim arheološkim istraživanjima.

Zahvaljujući pismu koje je Muzejsko društvo uputilo II poljoprivrednom odeljenju Kraljevske banske uprave u Nišu saznajemo da je „G. Oršić Slavetić Adam, svršeni gimnazist sa položenim ispitom zrelosti i praksom na privatnim imanjima, rešenjem Gospodina Bana I Br.25260 od 16-VII-1931 god. postavljen je za kontraktualnog činovnika i upravnika živinarske stanice u Nišu...” (ANMN, 2a). Ipak, na ovom mestu se nije zadržao duže od dve godine, a Kra-

³ Podaci o listi maturanata škole dostupni su na sledećem linku:

<http://www.uni-klu.ac.at/elechner/schulmuseum/maturaaufgaben/mstpaul1948>. PDF (pristupljeno 27. 6. 2016.)

ljevska banska uprava nije bila ni najmanje zadovoljna njegovim radom jer „(...) G. Oršić nije pokazao nikakav uspeh, niti je imao stručnu spremu za to. Kao upravnik stanice, u poslednje vreme, više je se interesovao drugim poslovima – *iskopavanjima* u Nišu, no ustanovom koja mu je bila poverena” (ANMN, 2a, naglasio M. J).

Pionir arheologije

Niš i okolina bili su zanimljivi istraživačima još od kraja XIX veka. U Nišu borave istraživači poput Mihajla Valtrovića i Đoke Jovanovića, Jakova Nenadovića, Nikole Vulića i Miloja Vasića. Njihov rad i značajna otkrića (Jovanović 1892; Valtrović 1889; Vulić 1931; Oršić Slavetić 1934), pokrenula su zapravo pitanje otvaranja Muzeja, mnogo pre samog osnivanja. Ipak, i pored velikog interesovanja istraživača, Muzejsko društvo i Muzej će biti osnovani tek početkom tridesetih godina XX veka, u vreme kada Oršić počinje sa radom u Bansknoj upravi u Nišu (Petrović 2005, 50). On je u Nišu proveo više od decenije (1930–1941) prikupljajući i sistematizujući arheološki materijal dobijen iskopavanjima, detaljnim rekognosciranjima ili kroz mrežu „muzejskih poverenika” (Sl. 1). Bio je jedan od osnivača niškog Muzejskog društva a zatim i samog Muzeja (Petrović 2005, 50).

Nakon otvaranja Muzeja u Nišu, 1933. godine, na sednici Upravnog odbora muzejskog društva, Adam Oršić je, na sopstvenu molbu, postavljen za prvog muzejskog kustosa i od tada vredno radi na uređenju zbirke Muzeja (Petrović 2005, 50). Veliki deo nove muzejske postavke čine upravo nalazi sa Oršićevih iskopavanja, kao i nalazi zbirke sa iskopavanja Jakova Nenadovića, koji su čuvani u zgradi Banske uprave. Sav materijal je uredno popisano i opisano, uređene su kartoteke i arhive i napravljeni planovi za dalji razvoj zbirki. Pored kustoskog posla, Oršić je mnogo radio i na prezentaciji Niša i njegove prošlosti. Naime, 1934. i 1935. godine učestvuje na kongresima evropskih arheologa, i za te potrebe odnosi deo nalaza iz Muzeja koji dugo nisu bili vraćeni. Zbog toga Oršić ulazi u konflikt sa upravom Muzeja i stvar se završava komisijskim popisivanjem nalaza u njegovom stanu i njegovim odlaskom iz Muzeja. Sav materijal koji je otkriven u stanu A. Oršića, prenet je u zgradu Banske uprave, a zatim i u Muzej (ANMN, 38). Već 1935. godine prelazi na mesto konzervatorskog referenta u Prosvetno odeljenje Kraljevske banske uprave. Istovremeno je i član Konzervatorske komisije Banske uprave što mu omogućava dalju saradnju sa Muzejem (Petrović 2005, 50).

Oršić je od prvog dana svog boravka u Nišu, počeo sa obilascima terena i iskopavanjima. Od 1932. godine započinje i svoja prva iskopavanja u Jagodin Mali (Sl. 2) (Oršić Slavetić 1934), gde radi na kasnoantičkoj nekropoli (Chmyz

1977, 7; Jeremić 2014, 15). Do 1936. godine, Oršić vrši iskopavanja na velikom broju danas veoma važnih lokaliteta – Medijana (Oršić Slavetić 1934), Buban (Orssich de Slavetić, 1940), Humska čuka (Oršić Slavetić 1936a). Zahvaljujući njemu, kao i brojnoj mreži saradnika, već 1935. godine je napisano oko 2.500 izveštaja o lokalitetima u Nišu i okolini (Bošković 1936, 193). Pored višegodišnjih iskopavanja, Oršić je redovno obilazio do tada arheološki neispitane terene i detaljno beležio svaki trag prošlosti. O tome nas i uredno obaveštava u svojim „Beleškama sa putovanja” (Oršić Slavetić 1936b).

Tokom boravka u Nišu, Oršić upisuje i studije arheologije u Beogradu, gde će provesti tri semestra tokom 1934/35. i 1935/36. godine (Thomas Maisel, AUW, pers.kom.) Nažalost, o njegovim studijama gotovo da ne postoje podaci, izuzev kratkih opaski sačuvanih u korespondenciji sa M. Grbićem (ASSK). Odnos Oršića sa kolegama iz Beograda je u najmanju ruku bio ambivalentan. S jedne strane, Oršić je prepoznat kao izuzetno sposoban i vredan muzejski radnik, ali je istovremeno posmatran i kao amater, što je uticalo na neke od odluka vezanih za njegova arheološka istraživanja. U jednom pismu upućenom Ministarstvu prosvete 1936. godine, u kojem piše o Adamu Oršiću, M. Grbić kaže:

„(...) čast mi je da saopštim da je uprava ovoga Muzeja mišljenja da je rad g.Oršića-Slavetića na beleženju i topografiji arheoloških mesta Moravske banovine od neosporne koristi za nauku. Za taj posao on ima dovoljnu spremu i smisla i može ga nastaviti. Oršić-Slavetić, međutim, nema još svih potrebnih kvalifikacija za sistematsko arheološko iskopavanje, a bio bi uopšte nezgodan predsedan da ne-stručnjaci vrše samostalna iskopavanja” (ANMB, 158/7).

Ipak, i pored takvog Grbićevog stava, njih dvojica su često saradivali, a Oršić se nije ustezao da potraži pomoć kada su u pitanju veliki projekti poput iskopavanja Humske čuke i Bubnja. U uvodniku svog najvažnijeg dela, monografije o Bubnju kod Niša (Orssich de Slavetich 1940), svoju zahvalnost za pomoć izražava prvo i pre svega M. Grbiću (Orssich de Slavetich 1940, 4). U fondu Miodraga Grbića (Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima) sačuvana su i pisma Adama Oršića upućena M. Grbiću u periodu od 1932–1936. godine. Iz tih pisama, između ostalog, saznajemo i o neprestanim tenzijama između uprave Muzeja u Nišu i Oršića koji više puta moli Grbića da mu pomogne u nalaženju novog nameštenja. Upravu Muzeja u Nišu, činili su zapravo članovi uprave Muzejskog društva. Prvi predsednik društva bio je inženjer Milorad Čavdarević, predsednik niške Opštine, da bi ga na tom mestu zamenio Dragiša Cvetković (1935–1940) koji će kasnije biti i predsednik jugoslovenske vlade (1939–1941). Zvanje predsednika je bilo počasno, a u njegovom odsustvu, Društvo i muzej su vodili ostali članovi uprave – potpredsenik Borislav Gojković i sekretar Aleksandar Nenadović. U jednom pismu, upućenom Upravnom odboru muzejskog društva, Oršić se žali:

„Napadnut sam, jer su neki članovi Odbora, izrazili sumnju, da je jedan srebrni prsten falsifikat, t.j. da je u Beogradu izmenjen original za krivi. Jedan član odbora išao je tako daleko, da je rekao, da iz nekog 'pouzdanog' izvora znade, da se u beogradskom muzeju predmeti falsifikuju” (ANMN 4c).

U istom dokumentu, Oršić imenuje članove upravnog odbora – Borivoja Popovića, Aleksandra Nenadovića i Borivoja Gojkovića kao vinovnike napada na „njegovu zvaničnu i profesionalnu čast” (ANMN 4c). Adam Oršić je zajedno sa pismima, Grbiću slao i detaljne izveštaje sa svojih terenskih rekognosciranja kao i rezultate kabinetskog rada u Muzeju. Pored M. Grbića, Oršić je saradivao i sa drugim kolegama, poput Joze Petrovića, sa kojim je razmenjivao podatke o rimskom novcu ili Nikole Vulića koji mu je pomagao sa natpisima ali i u njegovim problemima sa studiranjem.⁴

Nakon odlaska iz Muzeja, Oršić se posvećuje novom arheološkom projektu – izdavanju prvog profesionalnog arheološkog glasila u Nišu. *Moravski arheološki glasnik* doživeo je samo tri broja tokom 1936. godine, ali radovi publikovani na ovom mestu pokazuju svu profesionalnost i najbolje oslikavaju pionirski posao A. Oršića. Pored kratkih izveštaja o arheološkim lokalitetima i građi, ovde su se našli i važni tekstovi poput „Kako se traže arheološka nalazišta” (Oršić Slavetić 1936c, 3–7), „Projekt statuta Banovinskog konzervatorskog ureda” (Oršić 1936d) ili „Instrukcije za banovinske i pokrajinske konzervatore” (Oršić Slavetić 1936e). Čitav niz tekstova o predlozima za istraživanje i konzervaciju arheološkog materijala pokazuje koliko je važan posao za institucionalizaciju arheologije u Nišu Adam Oršić obavio. Kao osnovni cilj časopisa, Oršić ističe vezu između naučnika i amatera, sakupljača starina. Koristeći svoje iskustvo u konstruisanju muzejske mreže poverenika, Oršić pokušava da na jednom mestu okupi i obuču amatere kako bi njihovi rezultati postali naučno relevantni (Oršić Slavetić 1936f, 2).

Poslednjih godina četvrte decenije XX veka, Oršić je putovao i držao gostujuća predavanja o nalazima iz Niša, da bi se konačno prihvatio publikovanja svog verovatno najvažnijeg dela – *Bubanj, eine vorgeschitliche ausiedlung bei Niš* (1940). U knjizi, Oršić publikuje rezultate istraživanja tokom kampanja 1933–1935. godine. Prve dve godine istraživanja Oršić je saradivao sa Miodragom Grbićem, da bi 1935. godine sam izveo opsežnija iskopavanja na lokalitetu (Milanović i Trajković Filipović 2015, 9). Njegovi izveštaji sa iskopavanja, precizni su i detaljni, pa i danas predstavljaju pouzdan izvor za tumačenje terenskih situacija sa njegovih istraživanja. Iskopavanja su vršena pod pokroviteljstvom niškog Muzeja, a u radu su Oršiću pomagali i Vladislav Petković, Miloje Vasić i Nikola Vulić sa beogradskog univerziteta, kao i Viktor Hofiler (Hoffiler) sa Uni-

⁴ U pismu od 22. jula 1934. godine, saznajemo da N. Vulić plaća taksu za Oršićev naknadni upis. Oršić kasni sa upisivanjem jer Dekanat traži od njega imovnu kartu njegove majke, po koju on mora otići u Berlin (Pismo Adama Oršića upućeno Miodragu Grbiću, 22. 7. 1934, ASSK).

verziteta u Zagrebu (Orssich de Slavetich 1940, 4). Tokom rada na monografiji, Oršić će ostvariti veze sa Osvaldom Menginom (Oswald Menghin), direktorom Praistorijske komisije Univerziteta u Beču (Prähistorische Kommission der Österreichische Akademie der Wissenschaften), što će umnogome odrediti naredne faze njegovog života, tokom i nakon Drugog svetskog rata.

Doktor arheologije i diplomata

Nakon izbijanja Drugog svetskog rata u Kraljevini Jugoslaviji, Adama Oršića je nemačka komanda postavila za komesara Vranjske oblasti, gde se zadržao sve do jula 1941. godine kada bugarska vojska ulazi u ovo područje i razrešava ga dužnosti (HR-HDA 233). Nakon toga, Oršić živi u novoosnovanoj Nezavisnoj državi Hrvatskoj gde će ostati sve do 1943. godine. U to vreme učestvuje u radu Hrvatskog izdavačkog i bibliografskog zavoda (HIBZ) i publikuje novo izdanje knjige *Rod Oršića*, koju je napisao njegov predak u XVIII veku (Oršić Slavetić 1943). Zanimljiv je podatak do kojeg je nakon Drugog svetskog rata došla komisija OMGUS (Office of Military Government for Germany, United States) prilikom prikupljanja podataka o organizaciji Anenerbe⁵. U izveštaju se između ostalog, spominje i predlog projekta grofa Adama Oršića koji se odnosi na iskopavanja u Srbiji i Makedoniji koji je Anenerbeu podnet u leto 1943. godine⁶ (Lehmann–Haupt 1948, 21). Ipak, iako ne postoje podaci koji bi govorili u prilog tome da je ovaj Oršićev predlog ikada realizovan, postoje naznake da je Oršić ipak vršio istraživanja u Makedoniji tokom Drugog svetskog rata. Naime, u svom izveštaju sa sastanka s bugarskim carem Borisom III, Oršić između ostalog pominje i carevo zanimanje za njegov arheološki rad u Makedoniji (HR-HDA 233).

Iako ne postoje podaci o Oršićevim iskopavanjima u okupiranoj Jugoslaviji, on je tokom rata i dalje održavao prisne odnose sa Osvaldom Menginom koji mu je nekoliko godina ranije pomogao da objavi monografiju (AÖAW, 2/B59, No. 238/1939). Ovog puta Oršić je pohađao doktorske studije u toku dva semestra 1942/43. i 1943/44. godine u Beču, kada se Mengin pobrinuo da njegova prethodno objavljena knjiga o Bubnju, bude priznata kao doktorska teza, te je Adam

⁵ Bukvalan prevod imena organizacije glasi „nasleđe predaka”. Radi se o pseudonaučnoj organizaciji, osnovanoj 1935. godine u nacističkoj Nemačkoj, koja je za cilj imala proučavanje Indogermana. Pored najvećeg broja pseudonaučnika, organizaciji se pridružio i veliki broj praistoričara. Tokom Drugog svetskog rata, Anenerbe je obavljala najveći deo arheoloških istraživanja u okupiranoj Evropi (Bandović, 2014).

⁶ Ovaj podatak treba posmatrati u svetlu novonastalih okolnosti nakon pisma Ministra prosvete i vera Srbije, Velibora Jonića, upućenog generalnom sekretaru Anenerbea Wolframu Siversu (Wolfram Sievers) kojim daje sva ovlašćenja organizaciji Anenerbe (Bandović 2014, 636), pa je s tim u vezi i uprava Anenerbea, verovatno jedino mesto na kome se dozvoljava takav projekat mogla i tražiti tokom Drugog svetskog rata.

Oršić 1. marta 1944. godine i zvanično postao doktor arheoloških nauka u Beču (Thomas Maisel, AUW, pers.kom.) U pismima između Osvalda Mengina i Hulia Santa-Olale (Julio Santa-Ollala), profesora praistorije na madridskom univerzitetu, u kojima potonji nagovara Mengina da dođe u Španiju pod Frankovim režimom i nastavi rad na arheologiji, Adam Oršić se u Santa-Olalnim pismima pominje kao Menginov asistent, mada ovaj termin možda ne treba nužno shvatiti u formalnom, akademskom smislu (Mederos Martin 2014, 216). Neki istraživači, ovako prislan odnos između Mengina i Oršića, objašnjavaju idejom da je Oršić nemačkim vlastima bio jako važan zbog privatnih prijateljskih odnosa sa bugarskim carem Borisom III (Kater 2006, 294). U prilog tezi ide i izveštaj Adama Oršića od 20. januara 1942. godine upućen ambasadi NDH u Sofiji, koji se tiče njegove posete bugarskom caru (HR-HDA 233, 1–3). U izveštaju, gde vidimo da je Oršić izaslanik NDH koji govori o prijateljstvu dveju zemalja, unutrašnjim političkim pitanjima i spoljnoj politici, saznajemo i da je Boris III poznao Adamovog oca sa kojim se sretao u Rijeci, početkom XX veka. Na istom mestu saznajemo i kako car pruža podršku Oršićevim istraživanjima u Makedoniji – arheološkim i geološkim (HR-HDA 233, 3).

Nakon kratke diplomatske karijere, Oršić odlazi iz NDH u Beč, zbog kako kaže, teške političke situacije (Chmyz 1977, 8). Pored sticanja doktorskog zvanja, Adam Oršić upoznaje svoju drugu suprugu⁷ Elfridu Štadler (Elfriede Stadler)⁸, takođe arheologa koja je svoju disertaciju iz praistorije odbranila na Nemačkom univerzitetu u Pragu 1937/38. godine⁹ (Žáčková 2006, 22). Njih dvoje kratko borave u Pančevu, gde se venčavaju i odlaze nazad u Austriju (Zepetnek 2010, 94).

Na putu ka Novom svetu

Pred sam kraj drugog svetskog rata Elfrida i Adam Oršić odlaze prvo u Češku, a onda u Austriju, gde će provesti narednih nekoliko godina u britanskom internirskom kampu. Zbog poznavanja jezika i iskustva u administraciji, Oršić

⁷ Pre braka sa Elfridom Štadler, Oršić je bio venčan groficom Ionom od Lajningen-Vestenbura (Yvonne zu Leiningen-Westenburg). Osim podatka da su se venčali u Slavetiću 1930. godine, nema podataka o njihovom razvodu i njenom daljem životu (Zepetnek 2010, 94).

⁸ Elfrida Štadler se u nekim dokumentima pominje kao asistent na Institutu za praistoriju u Beču, ali pregled dokumenata u njihovom Arhivu pokazuje da to najverovatnije nije bio slučaj i da se verovatno radilo o nekoj vrsti neformalnog zaposlenja, slično kao i u slučaju Oršića i Mengina.

⁹ Disertacija nosi naziv *Die vorgeschichtliche Besiedlung bei Bezirkes Bohm* (Koch 2013, 277).

je ubrzo angažovan kao direktor Informativnog centra za izbeglice u Gornjoj Austriji (Chmyz 1977, 8), gde je aktivno učestvovao u radu Organizacije za pomoć izbeglicama u ovoj zemlji.¹⁰ Istovremeno, Oršić je nastavio svoj arheološki rad i u ovim, za njega potpuno izmenjenim životnim okolnostima. Tokom šest godina koje je proveo u izbeglištvu, Adam i Elfrida Oršić su učestvovali na više arheoloških iskopavanja u Miheldorfu, Štajerlingu, Lincu, Ensu i Dittahu (Chmyz 1977, 9). Njihova terenska istraživanja obavljena su uglavnom u saradnji sa Zemaljskim muzejem u Lincu (Landesmuseum Linz), a rezultati su publikovani u lokalnim arheološkim glasilima (Stroh 1949; 1951; 1952; Vettters, 1952; Ruprechtsberger 1980).

Oršići su tokom svog boravka više puta pokušavali da emigriraju u Brazil, odakle im je garancije slala Adamova rođaka, ali su dozvolu za odlazak dobili tek 1951. godine. Zanimljivo je da iz njegove emigracione karte vidimo da se u tom trenutku, iako zvanično doktor arheologije, predstavljao kao rudarski inženjer (ANRJ, 004871087). Početkom 1951. godine, porodica Oršić se seli u Paranu u Brazilu, odakle se više nikad neće vratiti u Jugoslaviju (Sl. 3). Po sopstvenom uverenju, smatrao je da komunističke vlasti tadašnje Jugoslavije ne bi blagonaklono gledale na njegovo plemićko poreklo (Cecon 2011, 46).

Pionir arheologije po drugi put

Oršić stiže u Brazil u vreme kada se arheologija u toj zemlji po prvi put formira kao zasebna akademska disciplina. Zalaganjem jednog od prvih brazilskih arheologa, Hozea Loreira Fernandesa (José Loureiro Fernandes)¹¹, organizovane su institucije koje se bave arheološkim istraživanjima, pre svega u Parani (Delle et al. 2003, 224). Nakon 1950. godine, kada je Univerzitet u Parani postao univerzitet federalne države Parane, njemu je priključen i Muzej u Parani, zajedno sa čitavim osobljem, a arheologija postaje zasebna oblast. Već 1952. godine Loreiro Fernandez osniva Institut za istraživanja (Instituto de Pesquisas)

¹⁰ Jedan američki dnevni list prenosi zanimljivu informaciju da Adam Oršić učestvuje u zidanju škole za slovensku decu koja bi imala nastavu na engleskom jeziku. Većina izbeglica nadala se emigraciji u SAD ili Kanadu, pa je ovakva akcija naišla na oduševljenje u kampu (Asten, Austrija) i pomoć svih prisutnih (Anon. 1951. *The Edwardswill Inteligencer*, 13. jun).

¹¹ Hoze Loreiro Fernandes (José Loureiro Fernandes) je, iako lekar po profesiji, zaslužan za veliki broj antropoloških i arheoloških istraživanja u Parani, Brazilu. Kao kustoz Muzeja u Parani i profesor Univerziteta, borio se za donošenje prvih zakona o zaštiti spomenika u Brazilu. Zaslužan je za osnivanje Centra za nastavu i arheološka istraživanja kao i nekoliko muzeja u Parani, čime je uticao na formiranje budućih generacija arheologa (Chmyz 2006).

i angažuje Adama Oršića Slavetića kao direktora iskopavanja humki na lokalitetu Arauho II (Chmyz 2006; Lima 2000, 296; Delle et al. 2003, 224). Oršić je do tada već čitao dosta o brazilskoj arheologiji i upoznao se sa kolekcijama u Parani, Rio de Žaneiru i Sao Paulu. U to vreme, Loreiro u Brazil dovodi stručnjake iz Severne Amerike i Francuske kako bi osigurao obuku nove generacije brazilskih arheologa. U okviru Instituta za istraživanja, osnovan je 1955. godine i Centar za nastavu i arheološka istraživanja (Centro de Ensino e Pesquisas Arqueológicas/ CEPA), čiji će član i nastavnik biti i Adam Oršić. Tokom nešto više od petnaest godina, Oršić će se u Brazilu baviti gotovo isključivo praistorijskim humkama od školjki (sambaquis). S obzirom na veliko arheološko iskustvo u evropskoj praistoriji, Oršić je postavio temelje metodologije arheoloških istraživanja za buduće generacije brazilskih arheologa. Detaljna Oršićeva dokumentacija, metodi klasifikacija arheološkog materijala i njihova interpretacija, i danas su predmet brojnih radova (da Silva 2009; Ceccon 2011; Costa 2013). S druge strane, Oršićev rad je važan i zbog insistiranja na debati o istoriji i arheologiji lokalnog stanovništva. Sve do početka četrdesetih godina XX veka, muzeji u Brazilu držali su isključivo „mediteranske” kolekcije u kojima su stajali predmeti iz Egipta, Grčke i Rima, da bi se tek nakon Drugog svetskog rata i zalaganjem prve generacije akademski obrazovanih arheologa, fokus preneo na lokalnu istoriju i stanovništvo.

Nakon što su 1964. godine Kliford Evans (Clifford Evans) i Beti Megers (Betty Meggers) završili kurs nastave za brazilske arheologe, učestvovali su u osnivanju instituta PRONAPA (Programa Nacional de Pesquisas Arqueológicas)¹². Osnovna ideja ovog instituta, bila je da uvede red u veliki broj istraživanja na ogromnoj teritoriji Brazila. PRONAPA se trudila da istim merilima, terminologijom i metodima klasifikacije obuhvati sav keramički materijal iz Brazila. Između ostalog institut je imao i svoje depoe za kolekcije materijala sa arheoloških istraživanja. Najveći deo materijala akumulirali su Adam Oršić u periodu 1966–1967. (Costa and Faccio 2011, 186) i Celzo Perota od 1968. do 1975. Kao i tokom rada u Muzeju u Nišu, Oršić je i ovog puta često prezentovao svoj arheološki rad na velikim skupovima. Najznačajniji skup na kom je prisustvovao je svakako kongres južnoameričkih arheologa održan 1954. godine u Sao Paulu (Ceccon 2011, 5; Lima 2000, 296). Na kongresu je prezen-

¹² Supružnici Kliford Evans (1920–1981) i Beti Megers (1921–2012) bili su najvećim delom svoje karijere istraživači Muzeja Smitsonian (Smithsonian Museum of Natural History). Oboje su se bavili arheologijom Latinske Amerike, gde su tokom godina nakon Drugog svetskog rata obavili veliki broj istraživanja. Kliford Evans je kao veliki zagovornik difuzionizma, proučavao veze keramičkih stilova sa teritorija Ekvadora i Japana (Meggers and Evans 1966), dok se Beti Megers bavila uticajem životne sredine na živote ljudi u prošlosti (npr. Meggers 1954).

tovao svoje prvo sistematsko istraživanje u Brazilu (Araujo II) koje je obavio zajedno sa suprugom (da Silva 2009, 28; Orssich A. 1954; Orssich E. 1954; Orssich & Orssich 1956).

Oršići se 1963. godine sele u Minas Žerais u kome se Oršić bavi rudarskim poslovima, uporedo sa arheološkim. Do kraja života je ostao saradnik Nacionalnog instituta za istorijsko i umetničko nasleđe (Instituto Patrimônio e Histórico e Artístico Nacional) i Univerziteta Espirito Santo. Umro je 1968. godine na svom imanju u Vila Velji (Chmyz 1977).

Zaključak

Adam Oršić je jedan od istraživača čiji je rad uticao na generacije kasnijih arheologa. Njegove interpretacije arheoloških lokaliteta danas se preispituju, ali niko ne spori uticaj koji su njegova istraživanja, metodološki pristup i precizno dokumentovanje nalaza, imali na buduće istraživače. Oršićev pristup terenskim istraživanjima podrazumevao je pre svega vrlo detaljno i precizno dokumentovanje, kako nalaza tako i samog procesa istraživanja. Zahvaljujući tome, istraživači danas raspolažu važnim i vrednim podacima jednako na nekropoli u Jagodin mali kao i na lokalitetu Araujo II u Brazilu. O Oršićevom radu u Brazilu, jugoslovenska i srpska arheološka zajednica nije znala gotovo ništa. Razlog tome je i stav, pre svega kolega iz Muzeja u Nišu, da je on „(...) kontroverzna ličnost krivudavog životnog puta i nerazjašnjivih motiva i ambicija, koji su kasnije, u vreme rata, učinile njegov rad sumnjivim, a posle rata ga odveli u Južnu Ameriku...” (Petrović 2005, 51). Ne ulazeći u političke stavove, mišljenja i sukobe koji su Adama Oršića vodili na arheološkom putu, neporeciva je važnost njegovog rada od prvog dana zaposlenja u Nišu. Uspeo je da svojim ličnim naporima i zalaganjima postigne znatan uspeh na polju arheologije i da svoju karijeru završi kao izuzetno poštovan član arheološke zajednice u kojoj je radio poslednjih dvadesetak godina svog života.

Arhivska građa

ANMN – Arhiv Narodnog muzeja Niš

ANMB – Arhiv Narodnog muzeja Beograd

ANRJ – Arquivo Nacional de Rio de Janeiro

AÖAW – Archiv der Österreichische Akademie der Wissenschaften

ASSK – Arhiv SANU u Sremskim Karlovcima, fond Miodraga Grbića

AUL – Archiv der Universität Leoben

AUW – Archiv der Universität Wien

HR-HDA – Hrvatski državni arhiv, Zagreb

Literatura

- Bandović, Aleksandar. 2014. Muzejski kurs i arheologija tokom II svetskog rata. *Etnoantropološki problemi* 9 (3): 625–646.
- Bošković, Đurđe. 1936. Osnivanje i delatnost Banovinske arheološke komisije pri Moravskoj banovini. *Starinar* X–XI: 193–194.
- Ceccon, Rosseli Santos. 2011. “Em Busca de uma ‘Arqueologia Brasileira’.” Universidade do Paraná, Décadas de 1950 a 1970.” Doktorska dis. Univerzitet u Parani, Brazil.
- Chmyz, Igor. 1977. “Curriculum Vitae” de Adam Orssich de Slavetich. *Cadernos de Arqueologia* II/2: 5–11.
- – –. 2006. José Loureiro Fernandes e a Arqueologia Brasileira. *Arqueologia Curitiba* 10: 43–105.
- Costa, Valadares Henrique Antônio & Faccio, Neide Barrocá. 2011. Início da Regulação da Arqueologia no Espírito Santo (1966 a 1968). *Tópos* Vol. 5 No. 1: 185–201.
- Costa, Valadares Henrique Antônio. 2013. “Arqueologia do Estado do Espírito Santo: subsídios para gestão do patrimônio arqueológico no período de investigação acadêmica de 1966 a 1975.” Doktorska dis. Univerzitet u Sao Paulu, Brazil.
- Delle, James A. et al. 2003. On Collaboration, Class Conflict and Archaeology in Brasil. *International Journal of Historical Archaeology* Vol. 7, No. 3: 223–237.
- Drča, Slobodan. 2012. *Medijana*. Niš: Narodni muzej Niš.
- Jeremić, Gordana. 2014. *Jagodin mala, kasnoantička nekropola*. Niš: Narodni muzej.
- Jovanović, Đoka. 1892. Prilozi za paleontologiju srpskih zemalja. *Starinar* IX: 30–34.
- Junker, Hermann. 1914. *Vorläufiger Bericht über die dritte Grabung bei den Pyramiden von Gyzeh*. Wien: Akademie der Wissenschaften.
- Kater, H. Michael. 2006. *Das “Ahnenerbe” der SS 1935–1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Drittes Reiches* (4. Auflage). Munchen: Oldenbourg Verlag.
- Koch, Katharina Julia. 2013. „Frauen in der Archäologie – eine lexikalisch-biographische Übersicht”. In *Ausgräberinnen, Forscherinnen, Pionierinnen. Ausgewählte Porträts früher Archäologinnen im Kontext ihrer Zeit*, eds. Jana Esther Fries and Doris Gutmiedl-Schumann, 259–280. Munster: Waxmann
- Lehmann–Haupt, Hellmut. 1948. *Cultural looting of the Ahnenerbe*, Report prepared by Monuments, Fine Arts and Archives Section, OMGUS.
- Lima, Tania Andrade. 2000. Em Busca dos Frutos do Mar: Os Pescadores – Coletores de Litoral Centro-Sul do Brasil. *Revista Universidade do São Paulo* 44: 270–327.
- Mederos Martin, Alfredo. 2014. El espejismo nacional-socialista. La relación entre dos catedráticos de Prehistoria, Oswald Menghin y Julio Martínez Santa-Olalla (1935–1952). *Trabajos de Prehistoria* 71, No. 2: 199–220.
- Meggers, Betty. 1954. Environmental limitation on the development of culture. *American Anthropologist* 56: 801–824.
- Meggers, Betty. Evans, Clifford. 1966. A trans-Pacific contact in 3000 B.C. *Scientific American* 215/1: 28–35.

- Milanović, Dragan i Tatjana Trajković Filipović. 2015. *Stara iskopavanja na lokalitetu Bujanj: praistorijsko višeslojno nalazište kod Niša*. Niš: Narodni muzej Niš.
- Orssich Slavetich, Adam. 1940. *Bujanj, ein vorgeschichtliche ausiedlung bei Niš*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 4, 1–2. Wien: Hölder-Pichler-Tempsky.
- — —. 1954. Observações arqueológicas em sambaquis. *Revista de Antropologia* Vol. 2, No. 1: 65–70.
- Orssich, Adam S. & Orssich, Elfriede S. 1956. Stratigraphic Excavations in the Sambaqui de Araujo II, Parana, Brasil. *American Antiquity* Vol. 21, No. 4: 357–369.
- Orssich, Elfriede S. 1954. A propósito de sepulturas em sambaquis. *Revista de Antropologia* Vol. 2, No. 1: 71–74.
- Oršić Slavetić, Adam. 1934. Arheološka istraživanja u Nišu i okolini. *Starinar* VIII–IX: 303–310.
- — —. 1936a. Preistorijska nalazišta u okolini Niša. *Starinar* X–XI: 174–181.
- — —. 1936b. Beleške sa putovanja. *Starinar* X–XI: 170–174.
- — —. 1936c. Kako se traže arheološka nalazišta. *Moravski arheološki glasnik* 1: 3–7.
- — —. 1936d. Projekat statuta Banovinskog konzervatorskog ureda. *Moravski arheološki glasnik* 2: 22–24.
- — —. 1936e. Instrukcije za banovinske i pokrajinske konzervatore. *Moravski arheološki glasnik* 2: 24–25.
- — —. 1936f. Uvodna reč. *Moravski arheološki glasnik* 1: 1–2.
- — —. 1943. *Rod Oršića*. Zagreb: HIBZ.
- Petrović, Živorad. 2005. *Narodni muzej u Nišu 1933–2003*. Niš: Narodni muzej.
- Ruprechtsberger, Erwin, M. 1980. Ein kastell des 1. jahrhunderts ist für Lauriacum archäologisch nicht bewiesen. *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines* 125: 9–24.
- Stroh, Franz. 1949. Wissenschaftliche Tätigkeit und Heimatpflege in Oberösterreich. 3. Ur- und fruhgeschichte. *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines* 94: 17–22.
- — —. 1951. Wissenschaftliche Tätigkeit und Heimatpflege in Oberösterreich. 3. Ur- und fruhgeschichtliche Sammlungen. *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines* 96: 15–21.
- — —. 1952. Wissenschaftliche Tätigkeit und Heimatpflege in Oberösterreich. 3. Ur- und fruhgeschichte Sammlungen. *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines* 97: 13–19.
- Valtrović, Mihailo. 1889. Rimski natpisi iz Niša. *Starinar* VI: 119–120.
- Vetters, Hermann. 1952. Ein doppelapsidaler Bau aus der Zivilstadt Lauriacum. *Oberösterreiches Heimatblätter* 6/1: 608–614.
- Vulić, Nikola. 1931. Antički spomenici naše zemlje. *Spomenik SKA* LXXI:102–104.
- Zepetnek, Steven Tötösy, de. 2010. *Records of the Tötösy de Zepetnek Family*. West Lafayette: Purdue University Press.
- Žáčková, Lucie. 2006. „Disertace filozofické fakulty Německé univerzity v Praze v letech 1938/39–1945 (obor historie)”. Diplomski rad Karlov univerzitet u Prahu, Česká republika.

Marko A. Janković
Archaeological Collection
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Searching for Adam Oršić through 20th century archaeology

The professional career of Adam Oršić went through many ups and downs and odd detours. He began his professional life in Niš, as an assistant in the Museum to whose foundation he contributed, and during the World War II he focused upon his studies and the archaeological projects in Austria, with the aid of Oswald Menghin. The unstable political circumstances in the Balkans at the time, and the personal and professional decisions Oršić made, led to his long career in Brazil. During the four decades of devoted work, Oršić took part in numerous archaeological projects throughout Europe and South America, and his pioneering work in Brazil is still the subject of discussion in the archaeological community.

The results of the work of Oršić in Yugoslavia have been largely ignored and finally forgotten. The paper presents an attempt to point to the importance of the research of Adam Oršić and the relevance of his results for the generations of archaeologists.

Keywords: history of archaeology, biography, Adam Oršić, World War II, archaeology in Brazil

À la recherche d'Adam Oršić à travers l'archéologie du XX^{ème} siècle

La carrière professionnelle d'Adam Oršić connut beaucoup de hauts et de bas, mais également d'étranges détours. M. Oršić commença sa carrière à Niš comme stagiaire au Musée National, dont il fut le fondateur, puis pendant la Deuxième Guerre mondiale il terminait termina ses études tout en travaillant sur des projets archéologiques en Autriche, sous la direction du professeur M. Oswald Menghin. L'instable situation politique dans les Balkans et sa décision personnelle le poussèrent à terminer sa carrière professionnelle au Brésil. Au cours des quatre décennies d'un travail acharné, M. Oršić participa à une dizaine de projets archéologiques à travers l'Europe et l'Amérique du Sud. Son travail pionnier au Brésil reste toujours un sujet actuel de discussion dans la communauté archéologique contemporaine. Ses résultats obtenus en Yougoslavie furent, en grande partie, ignorés et finalement oubliés. Cette étude représente une des premières tentatives ayant pour but d'attirer l'attention sur les valeurs des recherches archéologiques d'Adam Oršić, et de souligner l'importance et l'exactitude de ses recherches pour les générations d'archéologues qui, parfois sans le savoir, se servent des ses résultats.

Mots clefs: histoire de la discipline, biographie, Adam, Oršić, Musée National de Niš, Deuxième Guerre mondiale, archéologie au Brésil

Primljeno / Received: 2. 7. 2016.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 12. 7. 2016.



Sl 1. Adam Oršić Slavetić, 1930-ih u Nišu.
(Arhiv Narodnog muzeja u Nišu)



Sl 2. Adam Oršić u tek otkrivenoj bazilici sa martirijumom u Jagodin mali, 1932. godine. (Arhiv Narodnog muzeja u Nišu)

Sl. 3. Emigraciona karta Adama Oršića iz 1951. godine. (Arquivo Nacional de Rio de Janeiro)

REPÚBLICA DOS ESTADOS UNIDOS DO BRASIL
FICHA CONSULAR DE QUALIFICAÇÃO
MODELO 64 - 276060

Esta ficha, expedida em duas vias, será entregue à Polícia Marítima e à Imigração no porto de destino.

Nome por estender: **ADAM ORŠIĆ - SLAVETIĆ**

Admitido em território nacional em caráter: **DEFERIMENTO**

Nos termos da art. 33.ª letra "a" do art. 7.º de 1945

Lugar e data de nascimento: **TARASIM-1922/1918 12.º de maio de 1890**

Nacionalidade adquirida: **União Sov. S. S. S. R.**

Aliação (nome do Pai e da Mãe): **Levin ORŠIĆ e desconhecida**

O R Š I Ć ----- Profissão: **engenheiro de minas**

Residência no país de origem: **OE Campo Asten, Austria**

PAIS: _____ NAC: _____

FILIOS MENORES DE 18 ANOS: _____

Comissão Aliada de Passaportes "EE-2651" expedido pelas autoridades de Controle Austríaco Elzabete Britznick OIR na data de 8 de Janeiro - 1951 em Viena-Austria

visado sob n.º 492/1951 em 18 de maio de 1951

SECRETARIA DO PORTADOR: **de Adam Oršić**

15 de maio de 1951 pelo **Brustler** Ministro

1.º Departamento de Legação